

З ІСТОРІЇ І СЬОГОДЕННЯ УНІКАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ УРОЧИЩ НАСКЕЛЬНО-СТЕПОВОЇ РОСЛИННОСТІ ДНІСТРОВСЬКОЇ ДОЛИНИ

В публікації подано аналіз наскельно-степової рослинності долини Дністра на відтинку від м. Заліщики до гирла р. Збруч, проведений експедицією науковців під керівництвом відомого польського геоботаніка Вацлава Гаєвського 1929-1931 рр. Проаналізовано етапи створення різноманітних категорій природозаповідання досліджуваних ділянок наскельно-степової рослинності, ступінь її збереженості і захищеності в умовах посиленого антропогенного впливу на природні комплекси. В статті наголошується на необхідності проведення сучасних комплексних досліджень вказаних об'єктів і здійснення порівняльного геоботанічного і флористичного аналізу.

Ключові слова: наскельно-степова рослинність, Дністровська долина, види рослин.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Унікальність природи дністровської долини є багатогранною з позицій її генези, геолого-геоморфологічної будови, особливостей мікроклімату, своєрідного рослинного і тваринного світу. Попри неповторність природних комплексів Середнього Подністров'я загалом, особливу цінність мають урочища "дністровських стінок", малодоступних місцевостей з рідкісною флорою і фауною. Ці наскельно-степові угруповання здавна привертати увагу природодослідників своєю самобутністю, загадковістю і непередбачуваністю.

Виклад основного матеріалу. У 2011 році виповниться 80 років з часу публікації відомим польським геоботаніком Вацлавом Гаєвським наукової статті про первинну флору Дністровського каньйону. Стаття під назвою "Szczałki flory pierwotnej w jarze Dniestru" була вдрукована в періодичному виданні "Ochrona Przyrody. Rocznik 11, 1931" – органі Громадської Ради з охорони природи у Кракові[7].

Публікації передували комплексні геоботанічні експедиційні дослідження, проведені у долині Дністра від околиць м. Заліщик до гирла Збруча впродовж 1929-1930 років. Тривога геоботаніка була пов'язана із швидкими темпами деградації наскельно-степової флори дністровської долини, причиною якої було садівництво, виноградарство та випас худоби. Увагу природодослідників привернули ділянки наскельно-степової рослинності, розташовані у важкодоступних місцях, які отримали назву дністровських "стінок".

Дністровський каньйон поряд з степовим Покуттям і Медоборами вважався, у той час, однією із найбагатших у флористичному відношенні територій. Із загальної кількості видів вищих судинних рослин Середнього Подністров'я (близько 1100), тут зосереджено більше сотні ендемічних та реліктових видів. За флористичною унікальністю цей природний регіон поступається тільки Гірському Криму та Українським Карпатам. У дністровській флорі зустрічаються карпатські, понтично-центрально-азіатські, середземноморські, балканські елементи. До крутих схилів південної експозиції приурочені такі середземноморські види як кизил, гордовина, скумпія, ясенець, листовик сколопендровий, клокична периста та ін. Степові угруповання представлені формаціями осоки низької, вівсюнця Бессера, ковили волосистої. Саме тут острівцями зустрічається зростання ефедри двоколосої, мигдаля степового, спіреї польської, горицвіту весняного, мінуарції дністровської, заячої конюшини Шиверека.

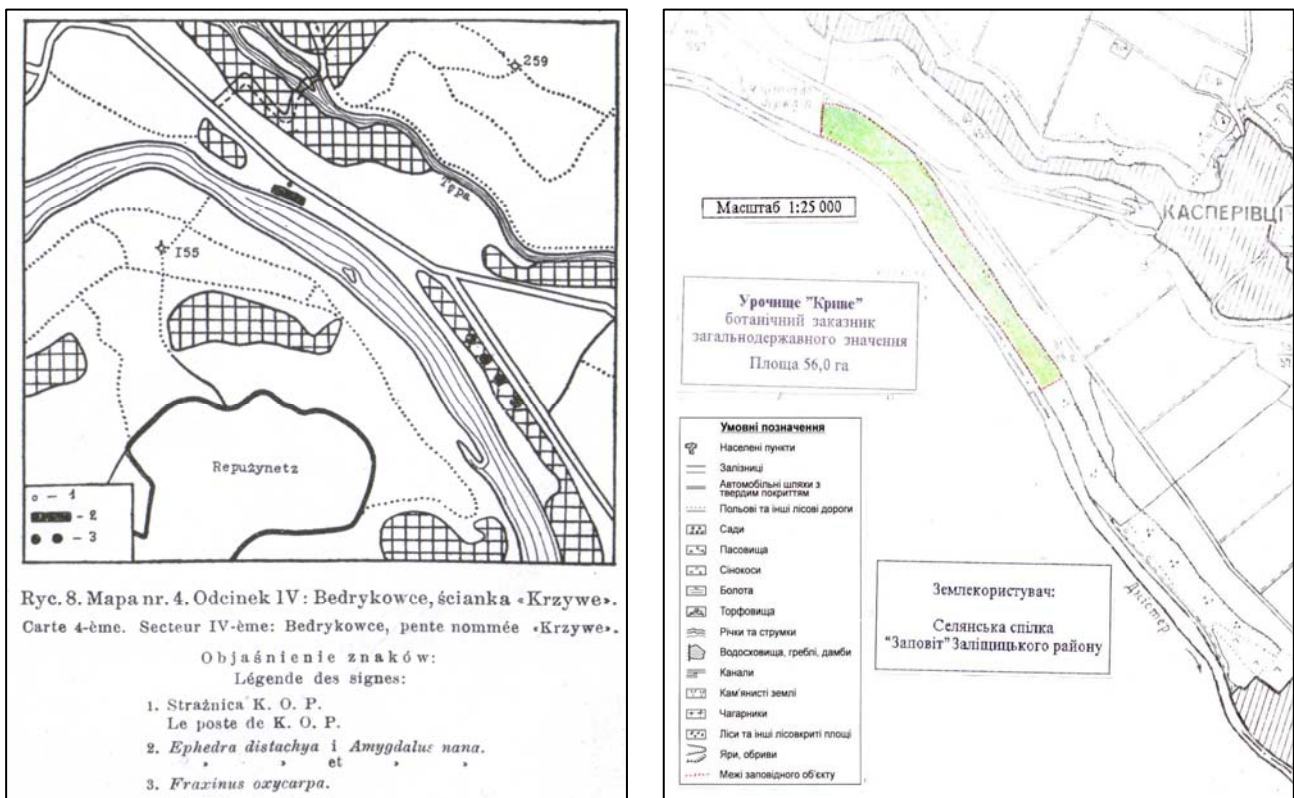
У флорі дністровської долини велика частка належить реліктовим видам. Серед них зустрічається: шивереція подільська, молочай мигдаловидний, астрагал еспарцетолістий, змієголовник австрійський, чебрець подільський, ясенець білий, відкажник осотовидний, відкажник Біберштейна, арум Бессера, вероніка гірська, кадило сармацьке, цибуля ведмежа, клокичка периста, таволга середня та інші. Серед ендемічних видів виділяють спірею польську, молочай дністровський та волинський, чебрець одягнений, зіновать подільську, волошку східну, самосил паннонський, шавлію зарослеву, шоломницю весняну, козельці подільські, юриненю дністровську.

Тільки незначний перелік видового складу рослин заставляє вчених задуматись над необхідністю їх подальшого збереження та охорони. Долина Дністра у його середній течії є унікальною у флористичному, фауністичному, геолого-геоморфологічному, кліматичному, естетичному відношеннях. Її називають природним музеєм.

Рослинність дністровських "стінок" відрізнялась і відрізняється самобутністю і унікальністю, а також відносною збереженістю, так як приурочена до схилів південної експозиції розташованих у важкодоступних місцях. Вона не була добре вивчена і власне тому об'єктом геоботанічного дослідження експедиції Вацлава Гаєвського стали рослинні угруповання дністровських стінок.

Детальний ботаніко-географічний аналіз флористичного різноманіття поданий автором у розрізі тринадцяти дністровських "стінок" (Жежава, Заліщики, Обіжева, Криве, Городок, Зозулинці, Синьків, Колодрібка, Горошова, Мельниця, Дзвенигород, Трубчин, Окопи.). Опис рослинності стінок супроводжується її картографічним зображенням, профілем поясності рослинності схилів Дністра, а подекуди, профілями рослинності ярів, балок і річкових долин, що примикають до дністровської.

При описі "стінок" автор звертає увагу на розташування степових, наскельно-степових, заліснених ділянок рослинності, географічну приуроченість цих ділянок до схилових місцевостей, вказує їх гіпсометричні показники та геометричні розміри, наявність населених пунктів та господарських угідь. Ним поданий детальний опис флористичного складу самих стінок, а також прилеглих лісових і чагарникових угруповань. Вказані також місця зростання найбільш цінних ендемічних, реліктових і рідкісних видів. В процесі експедиції автором проводились роз'яснювальні бесіди із власниками земель про необхідність взяття під охорону певних ділянок дністровської долини (рис. 1.).

А)

Б)

Рис. 1. Фрагменти картосхем урочища "Криве" (А – за В. Гаєвським, Б. – за матеріалами Держуправління з охорони навколишнього природного середовища

В.Гаєвський рекомендував створити в межах досліджених ділянок ботанічні заповідні об'єкти. На першочергову охорону претендували природні угруповання наскельно-степової рослинності в урочищах Жежава, Обіжева, Заліщиках, урочищах Криве, Глоди та Трубчинська "стінка".

Починаючи з кінця 60-х років в області відбувається активний процес природозаповідання - створення заповідних територій і об'єктів у місцях зосередження унікальних природних об'єктів чи комплексів. Так, у 1968 році Трубчинська стінка отримала статус геологічної пам'ятки природи, у 1970 році під охорону взято степові ділянки в урочищі Криве, Жежава, Обіжева, Синьків, урочище Глоди у Колодрібці, як ботанічні заказники місцевого значення. Із пропонуваних у 1931 році В.Гаєвським тринадцяти дністровських "стінок" для заповідання під охорону не потрапили: "стінки" у Заліщиках, Зозулинцях, Горошові. Із рекомендованих В.Гаєвським під першочергову охорону семи "стінок", наприкінці 60-х на початку 70-х було створено шість ботанічних заказників місцевого значення загальною площею близько 250 га.

Інспектор Держуправління охорони природи Микола Петрович Чайковський, який втілював в

життя пропозиції польського вченого, керувався результатами його досліджень, що значно мотивувало і обґрунтовувало необхідність створення цих об'єктів.

Незважаючи на взяття під охорону найбільш цінних угруповань настельно-степової рослинності, над ними нависла інша загроза – масове заліснення дністровських крутосхилів у 60-70-ті роки малопродуктивними, але невибагливими до умов середовища насадженнями, зокрема: сосни звичайної, сосни чорної, сосни Веймутової.

Розвиток заповідної справи пов'язаний з появою нових заповідних об'єктів, а інколи й реорганізацією існуючих, які переводилися у нові категорії. Тому, ряд дністровських пам'яток природи і заказників отримують новий статус у 70-і роки. Зокрема, Жежавський, Обіжевський заказники у 1974 році, а урочище "Криве" у 1978 році отримали статус ботанічних заказників загальнодержавного значення. Урочища "Трубчин" і "Глоди" стали ботанічними пам'ятками природи республіканського значення у 1975 році. У 1977 році створений Придністровський ландшафтний заказник місцевого значення на площі біля 13 тис. га, в який увійшли дністровські "стінки", які раніше не були взяті під охорону. Статус ботанічних пам'яток природи загальнодержавного значення було надано Дзвенигородській та Мельниця-Подільській "стінкам" Борщівського району; Зозулинській, Синьківській "стінкам" та урочищу "Криве" Заліщицького району.

Таким чином, маючи належний природоохоронний статус угруповання наскельно-степової рослинності перерахованих дністровських "стінок" стали захищеними в правовому відношенні. Ці факти можна інтерпретувати як результативний другий етап у збереженні і заповіданні угруповань наскельно-степової рослинності.

З 1990 року розпочинається третій етап збереження і дослідження природних комплексів долини Дністра зі створенням першого в Україні регіонального ландшафтного парку (РЛП) "Дністровський каньйон", до складу заповідної зони якого увійшли близько 70 заповідних об'єктів, у тому числі і досліджувані нами ділянки. Свій статус змінила Трубчинська ботанічна пам'ятка природи республіканського значення на комплексну пам'ятку природи загальнодержавного значення. Під охорону взяті невеличкі ділянки наскельно- степової рослинності у Дзвенигороді, Синькові, Зозулинцях. Однак, зміна статусу "Дністровського каньйону" із ландшафтного заказника на регіональний ландшафтний парк на нашу думку негативно відобразилося на загальному стані охорони і збереження природних комплексів долини Дністра. Проведені в 1997 році дослідження і обстеження стану заповідних територій і об'єктів дністровської долини показали низьку ефективність регіонального ландшафтного парку як категорії природозаповідання. Зросли рекреаційні навантаження на природні комплекси річкової долин, а розпаювання і приватизація земель призвели до вилучення із території парку низки цінних у природному відношенні природних комплексів.

Проектування сьогодні на місці регіонального ландшафтного парку однойменного національного природного парку показало усю складність і суперечливість залучення до теренів парку земельних ділянок. В межі національного парку відведено всього 19 тис. га земель проти 42 тис. га нині діючого РЛП. Місцеве населення вбачає господарське використання даних територій більш доцільним в сучасних соціально-економічних умовах, через що місцеві ради не погоджують відведення земель під національний природний парк (НПП). Тому перспективний НПП буде фрагментованим заповідним об'єктом на лівобережжі Дністра і тільки річище являтиметься інтегруючим його компонентом.

На сьогоднішній день втратили свою цінність, як місця зосередження первинної дністровської флори, Заліщицька і Горошовецька "стінки", на яких впродовж 80 років так і не було створено жодного заповідного об'єкту. Еволюція заповідних об'єктів в межах виокремлених і досліджених Вацлавом Гаєвським дністровських "стінок" наскельно-степової рослинності відображена у таблиці 1.

Одинадцять із тринадцяти унікальних природних об'єктів дністровської долини, запропонованих В.Гаєвським для подальшого збереження, у певні часи отримали статус заповідних територій. Впродовж 30-40 років ці території оберігаються, відбувається посилення заповідного режиму, зростають площі заповідання, що має позитивні наслідки для збереження унікальної природи долини Дністра.

Науковою експедицією у 1997 році у складі ботаніка В.О. Шиманської, геолога і лісівника М.П. Чайковського, географа і геоєколога Л.П. Царика за участі студентів географічного факультету О.І. Дутки, С.Р. Новицької, І.В. Сліпченко проведені ботаніко-екологічні дослідження заповідних об'єктів дністровської долини, які засвідчили стан їх збереженості та перспективи розвитку.

Водночас було виявлено ще десять перспективних для заповідання урочищ .

Таблиця 1.

Етапи створення заповідних об'єктів в межах дністровських "стінок"

№ з/п	Назва об'єкту	Етапи заповідання, категорії об'єктів (площа об'єктів, га)		
		1968-1972	1974-1978	з 1990
1	Жежавська стінка	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,0); Ботанічний заказник місцевого значення (60,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (155,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (155,0)
2	Заліщицька стінка	-	-	-
3	Обіжевська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (162,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (162,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (162,0)
4	Урочище "Криве"	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (6,0)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0), Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)	Ботанічний заказник загальнодержавного значення (56,0)
5	Городоцька стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (6,0)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення 11,4
6.	Зозулинецька стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0), Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,4)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0), Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,4)
7.	Синьківська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (8,0)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0),	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (9,2),
8.	Колодribська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (7,0)	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (16,0)	Ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення (16,0)
9.	Горошовецька стінка	-	-	-
10.	Мельницька стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0),	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (5,0),
11.	Дзвенигородська стінка	-	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (3,0), Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (0,15)	Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (3,0), Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (2,0), Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (0,15)
12.	Трубчинська стінка	Ботанічний заказник місцевого значення (5,0), Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (0,1)	Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (5,0) Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)	Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення (5,0)
13	Окопська стінка	-	Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)	Геологічна пам'ятка природи місцевого значення (1,0)

На сьогоднішній день постає важливе завдання організації комплексного вивчення природи дністровських "стінок" і проведення порівняльного аналізу їх геоботанічної і флористичної своєрідності, сучасного стану збереженості природи з матеріалами досліджень періоду 30-х, 90-х років минулого століття. Це дало б змогу оцінити сучасний стан природи, а також простежити вплив антропогенного чинника на особливості природних процесів дністровської долини.

Висновки. Таким чином, одинадцять із тринадцяти унікальних природних об'єктів дністровської долини, запропонованих В.Гаєвським для подальшого збереження, у певні часи отримали статус заповідних територій. Впродовж 30-40 років ці території мають статус заповідних, відбулося поетапне посилення заповідного режиму з відповідною реорганізацією у нову категорію

заповідання, що має позитивні наслідки для збереження унікальної природи долини Дністра.

Водночас сьогодні ці пам'ятки природи і заказники увійшли до складу заповідної зони НПП "Дністровський каньйон" – природоохоронно-рекреаційного об'єкту національного значення, що ставить завдання про доцільність проведення комплексних наукових досліджень з метою їх подальшого вивчення і порівняльного аналізу з матеріалами обстежень 30-х років.

Література:

1. Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області. – Тернопіль: Облполіграфвидав, 1985.
2. Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області станом на 1.01.2010 року. Фондові матеріали держуправління з охорони навколишнього природного середовища у Тернопільській області. - Тернопіль, 2010. – 69 с.
3. Реєстр заповідних об'єктів Тернопільської області. – Тернопіль, 1977. – 65с.
4. Реєстр пам'яток природи Тернопільської області. – Тернопіль, 1972. – 28с.
5. Царик Любомир, Шиманська Валентина, Чайковський Микола. Ботаніко-географічні особливості природи Середнього Придністров'я/ Любомир Царик, Валентина Шиманська, Микола Чайковський // Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. - №1, 1998. – С.75-77.
6. Царик Л.П. З історії геоботанічних досліджень і заповідання ділянок наскельно-степової рослинності дністровської долини / Л.П.Царик, П.Л.Царик – Історія української географії і картографії. № , 2005. – С.
7. Чайковський М.П. Дністровський каньйон / М.П.Чайковський. - Львів: Каменяр. – 1981. – 76с.
8. Gajewski W. Szczatki flory pierwotnej w jarze Dniestru. Ochrona Przyrody, r.11, Krakow, 1931. – S. 10-39.

Резюме:

Л. Царик, П. Царик. ИЗ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ УНИКАЛЬНЫХ ПРИРОДНЫХ УРОЧИЩ СКАЛЬНО-СТЕПНОЙ РАСТИТЕЛЬНОСТИ ДНЕСТРОВСКОЙ ДОЛИНЫ

У публикации подан анализ скально-степной растительности долины Днестра на отрезке от г. Залещики до впадения р. Збруч, проведенный научной экспедицией под руководством известного польского геоботаника Вацлава Гаевского 1929-1931 гг. Проанализированы этапы создания разнообразных заповедных категорий исследуемых территорий скально-степной растительности, степень ее сохраненности и защищенности в условиях усиленного антропогенного влияния на природные комплексы. В статье указывается на необходимость проведения современных комплексных исследований данных объектов и проведения сравнительного геоботанического и флористического анализа.

Ключевые слова: скально-степная растительность, долина Днестра.

Summary:

L.Tsaryk, P.Tsaryk. FROM THE HISTORY OF GEOBOTANICAL INVESTIGATIONS AND AREAS PROTECTION OF ROCK-STEPPE FLORA IN DNISTROVSKA VALLEY.

The rock-steppe flora in Dnistrovska valley analysis, which was realized by scientific expedition under leadership of the known Polish geobotanic Vazlav Hayevskyy during 1929-1931 last century, is represented in the notice. The creations stages of various natural protection forms in investigated areas of rock-steppe flora, the degree of its preservation and protection under conditions of intensive anthropogenic influence on natural complexes are observed. A necessity of contemporary integrated researches of indicated objects realization and performance of comparative geobotanical and floristic analysis are emphasized in the article.

Key words: rock-steppe flora, Dnistrovska Valley.

Надійшла 25.10.2010р.